

روزنامه خاطرات ناصرالدین شاه قاجار

از ربیع الاول ۱۲۸۷ تا شوال ۱۲۸۸ ق.

به انضمام سفرنامه کربلا و نجف

www.ketab.ir

[جلد چهارم]

www.ketab.ir

- سرشناسه
عنوان و نام پدیدآور
مشخصات نشر
مشخصات ظاهری
فروست
شابک
وضعیت فهرست نویسی
یادداشت
موضوع
موضوع
موضوع
موضوع
شناسه افزوده
رده بندی کنگره
رده بندی دیویی
شماره کتابشناسی ملی
- ناصرالدین قاجار، شاه ایران، ۱۲۴۷-۱۳۱۳ ق.
روزنامه خاطرات ناصرالدین شاه قاجار (از ربیع الاول ۱۲۸۷ تا شوال ۱۲۸۸ ق.) به انضمام سفرنامه کریم و نجف به کوشش مجید عبدالمین.
تهران: انتشارات دکتر محمود افشار، ۱۴۰۲.
۵۵۰ ص.: مصور.
مجموعه انتشارات ادبی و تاریخی دکتر محمود افشار؛ ۲۳۶. گنجینه اسناد و تاریخ ایران؛ ۷۰.
۳۸-۲-۶۲۲-۶۴۴۱-۹۷۸
فیپا.
کتابنامه.
ناصرالدین قاجار، شاه ایران، ۱۲۴۷-۱۳۱۳ ق. -- خاطرات.
ناصرالدین قاجار، شاه ایران، ۱۲۴۷-۱۳۱۳ ق. -- سفرها.
ایران -- تاریخ -- قاجاریان، ۱۱۹۳-۱۳۴۴ ق.
Iran -- History -- Qajar Dynasty, 1779 - 1925
عبدالمین، مجید، ۱۳۴۱-
DSR۱۳۶۹
۹۵۵/۰۷۴۵۰۹۲
۵۸۷۹۱۳۷

روزنامه خاطرات ناصرالدین شاه قاجار

از ربیع الاول ۱۲۸۷ تا شوال ۱۲۸۸ ق.

به انضمام سفرنامه کر بلا و نجف

[جلد چهارم]

www.ketab.ir

به کوشش مجید عبدالمین

کاوه حسن بیگلر

گرافیسیت، طراح و مجری جلد

صدف

لینوگرافی

مهارت نو

چاپ متن

فرد

صحافی

۱۱۰۰ نسخه

تیراژ

۱۴۰۲

چاپ دوم

انتشارات دکتر محمود افشار

ناشر

خیابان ولی عصر، بالاتر از پارک وی، خیابان عارف‌نسب، کوی دبیر سیاقی (لادن)، شماره ۶

تلفن: ۲۲۷۱۷۱۱۴ دورنما: ۲۲۷۱۷۱۱۵

با همکاری انتشارات سخن

خیابان انقلاب، خیابان دانشگاه، خیابان وحید نظری، پلاک ۴۸

تلفن: ۵-۶۶۹۵۳۸۰۴ دورنما: ۶۶۴۰۵۰۶۲

تلفن تماس برای تحویل کتاب در تهران و شهرستان‌ها

۵-۶۶۹۵۳۸۰۴

فهرست مطالب

هفده	مقدمه مصحح
۱	نیاوران، ربیع الاول ۱۲۸۷
۸	شهرستانک، ربیع الاول ۱۲۸۷
۱۹	شهرستانک، ربیع الثانی ۱۲۸۷
۳۵	نیاوران، جمادی الاول ۱۲۸۷
۳۶	گلهندونک، جمادی الاول ۱۲۸۷
۴۱	اخبار تلگرافی راجع به جنگ پروس و فرانسه
۶۵	عتبات، جمادی الثانی ۱۲۸۷
۷۵	عتبات، رجب المرجب ۱۲۸۷
۱۱۴	عتبات، شعبان المعظم ۱۲۸۷
۱۶۸	عتبات، رمضان المبارک ۱۲۸۷
۲۱۹	عتبات، شوال المکرم ۱۲۸۷
۲۵۸	عتبات، ذی قعدة ۱۲۸۷
۲۹۵	عتبات، ذی حجة ۱۲۸۷
۲۹۶	دارالخلافة، ذی حجة ۱۲۸۷
۲۹۹	دوشان تپه، محرم الحرام ۱۲۸۸
۳۰۵	شکرا ب، ربیع الاول ۱۲۸۸
۳۰۹	لار، ربیع الاول ۱۲۸۸
۳۱۴	لار، ربیع الثانی ۱۲۸۸
۳۲۶	لار، جمادی الاول ۱۲۸۸
۳۳۲	سلطنت آباد، جمادی الاول ۱۲۸۸
۳۳۴	اقدسیه، جمادی الثانی ۱۲۸۸
۳۳۷	دوشان تپه، رجب المرجب ۱۲۸۸
۳۳۸	دارالخلافة، شعبان المعظم ۱۲۸۸

۳۴۳	جاجرود، شعبان المعظم ۱۲۸۸
۳۴۹	دارالخلافة، رمضان المبارک ۱۲۸۸
۳۵۲	جاجرود، شوال المکرم ۱۲۸۸
۳۶۹	دارالخلافة، شوال المکرم ۱۲۸۸
۳۷۱	فهرست‌های چندگانه
۳۷۳	نام‌های اشخاص و القاب
۴۰۷	اسامي جغرافيايي
۴۲۹	مدني، اجتماعي، اداري و واژه‌های خاص
۴۶۷	طوايف، ايلات، خاندان‌ها و مذاهب
۴۷۳	گل‌ها، گياهان و ميوه‌جات
۴۷۵	حيوانات و جانداران
۴۷۹	بيماري‌ها، کاروها و معالجات
۴۸۱	کتاب و رسالات
۴۸۳	بخش تصاویر
۵۲۴	منابع و مأخذ

به نام خدا

سنت نگارش روزنامه وقایع یومیه، خصوصاً به سبک و سیاق امروزی آن، در طی دو قرن اخیر و ابتدا از طریق آشنایی رجال کشور با فرهنگ اروپایی به ایران راه یافته است. تعداد قابل توجهی از رجال دوره قاجاریه، وقایع روزانه خود را در قالب روزنامه یا کتاب خاطرات به رشته تحریر درآورده‌اند که از بین آنها می‌توان به محمدحسن خان اعتمادالسلطنه، بهمن میرزا بهاءالدوله، حاج مخبرالسلطنه هدایت، عین‌السلطنه سالور، غلامعلی خان عزیزالسلطان و برخی دیگر اشاره کرد.

بخش مهمی از تاریخ معاصر کشور، به دوره قاجاریه اختصاص دارد که خوشبختانه در طی دو دهه اخیر، بیش از پیش مورد توجه پژوهشگران و علاقه‌مندان عرصه تاریخ معاصر قرار گرفته است؛ لیکن همواره مطالبی که توسط شخص پادشاه - به عنوان شخص اول مملکت - نگاشته شده است، از اهمیت خاص و ویژه‌ای برخوردار بوده است؛ چرا که آشنایی با افکار، روحیات، عادات و روند تصمیم‌گیری‌های وی، به درک بهتر از حوادث آن دوره تاریخ کمک می‌نماید، و شاید یکی از دلایل علاقه‌مندی پژوهشگران حوزه تاریخ به روزنامه‌های خاطرات ناصرالدین‌شاه نیز از همین منظر باشد.

با استناد به شواهد تاریخی، ناصرالدین‌شاه قاجار از سال‌های ابتدائی دوران سلطنت خود شروع به ثبت و ضبط وقایع روزانه خود نموده است^۱؛ و تا واپسین روزهای حیات خود به این امر مهم مبادرت ورزیده است^۲. به همین جهت است که در عرصه تاریخ معاصر ایران، ناصرالدین‌شاه قاجار را یکی از سلاطین پرنویس و اهل فضل و ادب برمی‌شمارند. به حقیقت این جمله درست است که این پادشاه، هم کتاب‌دار بود و هم کتاب‌خوان، و هم در زندگی خویش سعی بر آن نمود تا آثار مکتوبی از خود برجای گذارد. آنچه مسلم است، تعداد زیادی از دست‌نوشته‌ها و مکتوبات او در آرشیوهای عمومی و خصوصی وجود داشته که به دست پژوهش سپرده شده، و پس از استنساخ به طبع رسیده‌اند؛ اما نباید این نکته

۱. قدیمی‌ترین روزنامه خاطراتی که از ناصرالدین‌شاه مشاهده شده، مربوط به ربیع‌الثانی سال ۱۲۶۵ق. است.

۲. آخرین برگ از خاطرات روزانه ناصرالدین‌شاه مربوط به ۴۸ ساعت قبل از ترور وی در ۱۷ ذی‌قعدة ۱۳۱۳ق. می‌باشد.

را از نظر دور داشت که تعداد زیادی از این دست‌نویس‌ها نیز در کنج مراکز آرشیوی وجود دارند که پژوهشی بر روی آنها صورت نگرفته و لازم است تا این اسناد نیز مورد واکاوی قرار گرفته، و به جهت استفاده محققین و پویش‌گران عرصه تاریخ و فرهنگ ایران‌زمین به عرضه عمومی گذارده شود. این نکته همواره قابل توجه است که آنچه از این پژوهش‌ها استخراج می‌شود، می‌تواند برخی از زوایای مهم تاریخ معاصر ایران را روشن ساخته و به بخشی از پرسش‌ها درباره روابط اجتماعی-سیاسی و فرهنگی آن دوران پاسخ گوید.

خوشبختانه بخش عظیمی از این روزنامه‌های خاطرات موجود است و در شرایط بسیار خوبی، در سه مرکز مهم آرشیوی کشور، یعنی سازمان اسناد ملی ایران، مرکز اسناد تاریخی و کتابخانه سلطنتی کاخ گلستان نگهداری می‌شود. بخشی از این روزنامه‌ها تا به امروز تصحیح و چاپ شده و مابقی آن نیز به یاری خداوند و همت پژوهشگران به چاپ خواهد رسید.

نکته حائز اهمیت در مورد مجموعه روزنامه‌های خاطرات ناصرالدین‌شاه این است که متأسفانه در طی سال‌های گذشته بعضی مصححان محترم بدون توجه به عواقب این کار، به تصحیح بخش‌هایی از آلبوم‌های خاطرات اقدام کرده‌اند که این امر آسیب‌هایی را برای این مجموعه خاطرات در پی داشته است؛ به عنوان مثال ۲۳۰ صفحه از آلبومی ۷۵۷ صفحه‌ای جدا و تحت عنوان سفرنامه اول ناصرالدین‌شاه به فرنگ به چاپ رسیده است، حال آنکه ۵۲۷ صفحه دیگر این آلبوم کنار گذاشته شده و عملاً پژوهشی روی آن صورت نگرفته است. این مسأله درباره آلبوم‌های دیگر نیز تکرار شده و تقریباً تمامی آلبوم‌های بیوتات محفوظ در سازمان اسناد ملی به همین وضع بوده و به اصطلاح زخمی شده‌اند و در نتیجه کمتر مصححی به ادامه کار بر روی این آلبوم‌ها تمایل خواهد داشت. به این سبب و به سبب بدخوانی‌ها و افتادگی‌های بسیار، خوشبختانه با سیاستی که جناب آقای دکتر افشین‌وفایی مدیر انتشارات بنیاد موقوفات دکتر افشار در پیش گرفتند، قرار شد تا همه مجموعه خاطرات ناصرالدین‌شاه تصحیح شود و به چاپ برسد؛ به این ترتیب چه بخش‌هایی که در طی سال‌های گذشته تصحیح شده و چه بخش‌هایی که سال‌ها پیش به همت پژوهشگران گرامی تصحیح شده است، بار دیگر تصحیح خواهد شد و در دسترس علاقه‌مندان و پژوهش‌گران محترم قرار خواهد گرفت.

کتاب حاضر حاصل استنساخ صفحات ۱۹۸ تا ۵۰۱ آلبوم شماره ۹۵ از مجموعه آلبوم‌های بیوتات است که در بخش اسناد خطی سازمان اسناد ملی ایران بایگانی گردیده است. این آلبوم دفتری است به قطع رحلی بزرگ، متضمن یادداشت‌های روزانه ناصرالدین‌شاه و شرح شکارها و مسافرت‌های کوتاه او به ییلاقات اطراف تهران، در طی سال‌های ۱۲۸۵ تا ۱۲۸۸ هجری قمری. این دفتر شامل ۵۳۷ صفحه می‌باشد. برای این کتاب کسی از درباریان فهرستی ترتیب داده و در آن ترتیب صفحات را رعایت نکرده، بلکه به روش الفبایی مندرجات کتاب را معرفی نموده است. در دو صفحه اول این آلبوم مطلبی تحت عنوان «طرز ساختن دواهای عکاسی از نسخه عکاس‌باشی در سال ۱۲۸۶» آمده و سپس مطالب و یادداشت‌ها شروع می‌شود. سراسر این نسخه به خط ناصرالدین‌شاه و تنها بخش‌هایی بسیار مختصر به خط میرزا علی‌خان منشی‌حضور (امین‌الملک و امین‌الدوله بعدی) تحریر شده است. حداقل دو مورد در شروع فصل‌ها، صفحات تزئین شده و سرلوح زرین دارد (صفحات ۱ و ۲۶۵ آغاز سفرنامه عتبات).^۱

مطالب مندرج در این کتاب به شرح وقایع پس از بازگشت از سفر اول گیلان که از شوال تا ذیحجه سال ۱۲۸۶ ق. به طول انجامید اختصاص یافته است؛ که تحت عنوان روزنامه خاطرات ناصرالدین‌شاه، به انضمام سفرنامه اول گیلان، به تصحیح نگارنده، در سال ۱۳۹۷ توسط انتشارات بنیاد موقوفات افشار به چاپ رسیده است. ناصرالدین‌شاه پس از بازگشت از سفر فوق، به شرح وقایع روزانه و گشت‌وگذار و شکارهای خود پرداخته است و این بخش را تا ششم صفر ۱۲۸۷ ق. پی گرفته است.

کتاب حاضر شامل وقایع از ربیع‌الاول ۱۲۸۷ تا ذیحجه سال ۱۲۸۸ ق. است. از صفحه ۱ تا ۲۷ کتاب، به شرح گشت‌وگذارهای یکی‌دو روزه به اطراف و اکناف تهران، از قبیل نیاوران، شهرستانک، گلپندوئک اختصاص یافته است. از صفحه ۴۱ تا ۶۵ کتاب به اخبار تلگرافی راجع به جنگ پروس و فرانسه، با استناد به تلگراف‌های دریافتی و اخبار روزنامه‌های خارجی متضمن وقایع این جنگ عظیم و مهم پرداخته شده است. این بخش که برای نخستین بار در این کتاب عرضه شده است، یکی از بخش‌های جالب و جذاب کتاب حاضر بوده و اطلاعات دست‌اولی از این رویداد تاریخی در اختیار پژوهشگران قرار می‌دهد.

۱. نقل به تلخیص از کتاب فهرست توصیفی آلبوم‌های بیوتات، سیدعلی آل‌داود، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ۱۳۹۰

از صفحه ۶۵ تا ۲۹۵ کتاب، به شرح سفرنامه ناصرالدین شاه به کشور عراق، که در تاریخ به «سفر عتبات» شهرت یافته است، و اولین سفر خارجی یک پادشاه ایرانی است اختصاص دارد. طول این سفر مجموعاً پنج ماه و ده روز به درازا کشیده شده است.

لازم به ذکر است که کتاب سفرنامه ناصرالدین شاه به کربلا و نجف، به قلم ناصرالدین شاه و به خط میرزا رضا کلهر (خوش‌نویس صاحب‌نام دوره قاجار) ابتدا در دوره ناصری و به روش چاپ سنگی و بعدها در دهه ۳۰ شمسی چندین بار توسط انتشارات سنایی، به همان شکل اولیه ولی در قطع وزیری به چاپ رسیده است. بعدتر این بخش از خاطرات ناصرالدین شاه توسط زنده‌یادان پرویز بدیعی و محمدرضا عباسی تحت عنوان «شهربار جاده‌ها: سفرنامه ناصرالدین شاه به عتبات» در انتشارات سازمان اسناد ملی ایران در سال ۱۳۷۲ در قطع وزیری و با افزودن فهرست مندرجات، اسناد ضمیمه و فهرست اعلام به چاپ رسیده است. با وجود تمام زحماتی که نامبردگان برای چاپ این متن کشیده‌اند، اغلاط بسیاری به کارشان راه یافته است که در کتاب حاضر علاوه بر رفع اشکالات مورد اشاره، سعی شده تا متنی منقح و دقیق‌تر در اختیار خوانندگان محترم قرار بگیرد.

صفحات ۲۹۶ تا ۳۶۹ کتاب حاضر اختصاص دارد به شرح وقایع دارالخلافه و گشت‌وگذارهای روزانه به اطراف و اکناف شهر تهران از قبیل سلطنت‌آباد، اقدسیه، دوشان‌تپه و جاجرود که در حین این گشت‌وگذارها، گزارش‌هایی از شکارهای ناصرالدین شاه، عزل و نصب‌های اداری و حکومتی، مرگ و میر، تولد و عروسی‌ها، همچنین گزارشاتی از وضعیت آب‌وهوایی شهر تهران ارائه گردیده است که برای پژوهشگران محترم، حائز اهمیت فراوان خواهد بود.

روش تصحیح نسخه

در تصحیح متن حاضر، روش معمول و رایجی که در تصحیح این‌گونه متون رعایت می‌شود مورد نظر قرار گرفته است. متن اصلی فاقد علائم سجاوندی و عدم رعایت قواعد پاراگراف‌بندی بوده است که در بازنویسی، کلیه این موارد رعایت گردیده است. کلماتی همچون «برخواستم، خاندن و نهار» و از این دست، به رسم الخط متعارف امروزی «برخاستم، خواندم و ناهار» تغییر یافته است.

در متن اصلی، بای حرف اضافه متصل به کلمه بعدی آمده، همچون: «بجای» یا «بخاطر» که به شکل «به جای» و «به خاطر» نوشته شده است.

کلمات جمع که با حرف «ها» ادغام شده‌اند مانند: خانها و خواجهها و امثالهم از هم جدا گردیده و به شکل خانه‌ها و خواجه‌ها نوشته شده است.

هرجا افزودن کلمه یا حرفی بایسته دیده شد، آن را در میان کروشه [] قرار دادیم. همچنین، کلمات و جملات معترضه را در میان دو خط - - و واژه‌های مغلوط فارسی-عربی، همچون «شوخیّت» را به همان صورت اصلی آورده‌ایم.

در بعضی از قسمت‌های نسخه، در نگارش برخی کلمات اشتباهاتی صورت گرفته که ضمن تصحیح این موارد، آنها را در پانویس همان صفحه مشخص کرده‌ایم.

اسامی که به زبان فرانسه یا انگلیسی و اکثراً ناقص و غلط نوشته شده است، همچون: (uchi)، بدون تغییر حفظ شده و صورت فارسی آن در کنار صورت اصلی، داخل کروشه []

قرار داده شده است: (uchi = [یوشی]). پُرانتزهای () داخل متن به تبعیت از اصل سند است. به جهت تسهیل در امر تحقیق و پیگیری موضوعات و مطالب خاص توسط پژوهشگران

و علاقه‌مندان، اقدام به استخراج اعلام هر صفحه از سند، با شماره‌گذاری آن صفحه در داخل کروشه [] نموده‌ایم. به عنوان مثال رقم (۲۵۰) در متن بازنویسی شده، شماره‌ای است

که به عکس آن صفحه از سند در آلبوم مربوطه تعلق دارد.

پانویس‌های کتاب، حول محور اعلام و القاب، اماکن و نقاط خاص جغرافیایی و همچنین کلمات و لغات نامأنوس و منسوخ شده قرار گرفته است و با توجه به اینکه بسیاری از القاب و

مناصب در دوره‌های مختلف تاریخی، مختص افراد و اشخاص مختلفی بوده است، به جهت جلوگیری از سردرگمی خوانندگان، هر بار که لقبی برای اولین بار به کار برده شده است،

حتی‌الامکان شرحی دربارهٔ صاحب لقب و عنوان ارائه گردیده است.

سرسفحه‌های صفحات فرد کتاب، بر اساس سرصفحه‌های آلبوم تنظیم شده است، و فهرست مطالب بر همین اساس تنظیم گردیده است.

با توجه به مراجعهٔ محققین و پژوهشگران عرصه‌های مختلف به این چنین کتاب‌هایی، فهرست‌هایی مختلف و متنوع همچون اسامی اشخاص، اسامی جغرافیایی، واژه‌های خاص و

اصطلاحات، طوایف، ایلات، خاندان‌ها و مذاهب، گل و گیاه، میوه‌جات و درختان، حیوانات و جانداران و کتب و روزنامه‌جات تهیه شده است.

شیوه ترتیب فهرست اعلام اشخاص به شکل زیر است:

- اسم کوچک + کلمه عنوانی مثل خان و میرزا ← ارجاع به لقب (مثلاً جعفرخان = مشیرالدوله)

- اسم کوچک منفرد ← (مثلاً قنبر)

- اسم کوچک + کلمه عنوانی مثل خان، میرزا یا نسبت (جلیل خان، جهانسوز میرزا، کریم خان سیلاخوری)

- اسم کوچک مرکب + کلمه عنوانی همچون خان، میرزا یا نسبت آن شخص.

- اسم کوچک مرکب ← ارجاع به لقب (اویس = احتشام‌الدوله)

- نام‌هایی که یکنواخت و مشابه بوده و احتمال می‌رفته است که دو یا چند شخص مجزا باشند، پشت سرهم و به ترتیب ذکرشان در صفحات آورده‌ایم، تا اختلاطی در هویت و منصب آنها حاصل نشود. (مثلاً حاجی علینقی و حاجی میرزا علینقی)

- القاب بعدی و اطلاعات مربوط به افراد پس از شماره صفحات و داخل پرانتز آورده شده است.

- در تشخیص برخی از القاب اشخاص، از دیگر روزنامه‌های خاطرات ناصرالدین‌شاه که خود تصحیح کرده‌ام، بهره برده‌ام.

تقدیر و تشکر

مراتب سپاس و تشکر فراوان خود را از مجموعه کارمندان سازمان اسناد ملی ایران، به‌ویژه سرکارخانم هما قاضی و همکاران ایشان در بخش اطلاع‌رسانی، به پاس همکاری صمیمانه و مسئولانه ایشان اعلام می‌دارم.

از سروران گرامی، جنابان آقایان بهمن بیانی به جهت تذکر و یادآوری معانی برخی از کلمات و اصطلاحات؛ احمد چایچی امیرخیز به پاس ترجمه واژگان ترکی؛ مهدی فراهانی به جهت در اختیار گذاشتن تصاویری از اماکن مقدسه که برای اولین بار در این کتاب عرضه شده است؛ نیایش پورحسن و ناصر قره‌باغی به جهت تذکر نکاتی در ارتباط با متن؛ و محسن محمدی جهت یادآوری نام صحیح مسیو هیزه معلّم پیانو تشکر می‌کنم. از سرکارخانم‌ها نسرين خلیلی به‌خاطر همکاری در امر مقابله متن حاضر و نسیم محمدی به جهت تذکرات ویرایشی سپاسگزاری می‌کنم. در نهایت از تمامی سرورانی که به انحاء مختلف بنده را راهنمایی و از محبت خویش بهره‌مند ساختند، کمال تشکر و قدردانی را دارم.